

XV. YÜZYILA KADAR YAZILAN SİYASETNAMELERİN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ VE ENİSÜ'L-CELİS

A. Azmi BİLGİN*

ÖZET

Türk kültür tarihinde siyasetnamelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Siyasetnameler genel anlamda öğüt verici, yol gösterici eserlerdir. İslâmiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinde Arapça, Farsça ve Türkçe çeşitli siyasetnameler kaleme alınmıştır. Enîsü'l-celîs Osmanlı Devleti'nin siyasi alandaki birlik ve hakimiyetinin sağlanarak kuruluşunu gerçekleştiren, ilim ve kültür hayatının da buna paralel olarak gelişmeye başladığı II. Murat döneminde yazılmıştır. Eser Şeyhoğlu Mustafa'nın Kenzî'l-küberâ'sından sonra Osmanlı sahasında kaleme alınan siyasetnamelerin ikincisidir. Enîsü'l-celîs'in yazılmasındaki asıl gaye, sosyal adalet fikrini devrin hükümdarına telkin etmektir. Bunun için eserde hükümdara özgü nitelikler dile getirilmiş, başta hükümdara olmak üzere çeşitli devlet görevlilerine, halka öğütler verilmiş ve uyarılarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, siyasetname, adalet, devlet, kültür

Siyasetnameler genel olarak padişahlara, devlet ileri gelenlerine yol göstermek, bu konularda tavsiyelerde bulunmak, aksaklıkları dile getirip öneriler sunmak için kaleme alınmış olup yönetimi elinde bulunduran hükümdarlar ya da yönetimde yetkili kişiler için yazılmıştır. Bu nedenle hükümdarlarda veya yöneticilerde bulunması gereken özellikler, yönetim esasları belirtilir.

Bu tür eserler konularına, genel karakterlerine göre çeşitli sınıflara ayrılarak incelenirse de bu makalede XV. yüzyıla kadar yazılmış olan siyasetnâmelerin Türk kültüründeki yeri ele alınacaktır.

* Prof. Dr., İÜ. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, İstanbul 2001, s. 4-7; Mehmet Arslan, "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risâle: Gelibolulu Âlî'nin 'Hakâyıku'l-Ekâflim' Adlı Eseri", *Türklük Bilim Araştırmaları*, sy. 8, Sivas 1999, s. 11-112;

Genel olarak ele alındığında siyasetnamelerin, devletin ve siyasi hayatın bizzat karşılaştığı zorluklardan çok, ideal siyasi işleyişin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak için yazıldığı görülür. Bu eserlerde daha çok felsefi yön ağırlık kazanmıştır. Ayrıca dönemin hükümdarına öğüt vermek, yol göstermek ve aksaklıklara işaret etmek bu eserlerin ortak özellikleri olmuştur.

Siyaset biliminin temelleri, genel kabule göre antik çağa ve Sokrat'a kadar uzanır. Eflatun (m. ö. 347) ve Aristo (m. ö. 322) "İdeal bir devlet nasıl olmalıdır, iyi bir yönetim nasıl olur, ahlakî ölçülere göre neler iyidir?" gibi sorulara cevap vermeye çalışmışlardır.²

İslâm dünyasında siyaset felsefesi konusunu ilk ele alanlardan birisi Kindî (ö. 872) olmuştur. Ancak Farabî (ö. 950) gerçek kurucusu kabul edilmiş, bu konuda birçok eser yazmıştır. İbn Sina (ö. 1037), Maverdî (ö. 1058), Gazzalî (ö. 1111) gibi birçok bilim adamı ile bu tür eserlerin sayısı hızla artmıştır. Farabî'nin *el-Medînetü'l-fâzıla*, *es-Siyâsetü'l-medeniyye* ve *Fusûlü'l-medeni* adlı eserleri bunlardandır.³

Doğu dünyasında yazılmış siyasetnamelerin bir kısmında Kindî ve Farabî kanalıyla Eflatun ve Aristo'nun devlet yönetimi ile ilgili düşünceleri, yani Batı mirasının bir parçası görülür. Bir kısmında ise İran-Hint mirasının etkileri görülmektedir. İran-Hint kültürünün İslâm dünyasında öncülüğünü VIII. yüzyılda Sanskritçe'den Arapça'ya çevrilmiş olan *Kelile ve Dimne* yapmıştır. Bunu Câhiz'in (ö. 868) *Kitâbü't-Tâc*'i, Keykavus'un *Kabusname*'si (yazılışı 1082) ve daha sonra da Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'si izlemiştir.⁴

Siyasetnamelerin bir kısmını ise, dönemin sultanına öğüt vermek, yapacakları işlerde yol göstermek için yazılmış olanlar oluşturur. Bu tür siyasetnameler daha çok pratik hayata yönelik olup daha önceki hükümdar ve devlet adamlarından da örnekler verir. Bu grupta yer alan siyasetnamelerde genellikle İran hükümdarlarının saray ve idareleri örnek alınır, dört halife ve

² Agah Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *TDAY Belleten* 1962, Ankara 1963, s. 168, 176.

³ Farabî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (çeviren: Nafiz Danışman), İstanbul 1989, s. 79-95; Mahmut Kaya, "Farabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 153-154.

⁴ Ahmet Uğur, *a. g. e. s. 2*.

daha sonra gelen Emevî ve Abbasîler döneminde adil bir yönetim sergilemiş bazı hükümdarların yaşantılarından kesitler verilir.

Bu tür siyasetnamelere Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'si ile Keykavus'un *Kabusnâme*'si örnek verilebilir. Bu siyasetnamelerde çeşitli öneri, öğüt ve değerlendirmeler yapılırken ayet, hadis, dört halifenin uygulamaları, bilge kişilerin sözleri, tarihî kıssalar, şiiirler vb. birçok bakımdan da desteklenir.

Siyasetnameler Doğu'da genellikle ahlâkî eserler arasında gösterilmekteyse de bu devlet idaresi ve yöneticilerle ilgili konuların ve öğütlerin nasihatname türünden eserlerin içerisinde yer almasından dolayıdır. Siyasetnameler de genel manada öğüt verici, yol gösterici türden eserlerdir. İslâm dünyasında yetişmiş büyük bilgin ve düşünürler kendi dönemindeki hükümdarlara devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunma gereğini duyarak çeşitli eserler kaleme almışlardır. Ayrıca bu konular fıkıh, kelâm, tarih, felsefe, edep kitaplarında, tefsirlerin ve hadis şerhlerinin çeşitli bölümlerinde yeri geldikçe işlenmiştir.

İlk ve Orta çağlarda ahlâkın temeli din olduğuna göre siyasetnamelerde geçen öğütler de dinî esaslara dayanmıştır.⁵ Bu arada adil ve zalim hükümdarların tutum ve davranışlarını yansıtan hikâyeler anlatılmış, bilgin, hakîm ve büyük sūfîlerin devlet yönetimi ve idarecilerle ilgili düşünceleri dile getirilmiştir.

Orta Çağ'da devlet, hükümdarın kuvvet ve kudreti, yani otoritesinden başka bir şey değildi. Siyasetnamelerde hükümdarın bu otoritesini korumak ve güçlendirmek için neler yapılması, yönetimdekilere ve halka nasıl davranılması gerektiği konusunda fikir ve öneriler verilmiştir. Halkın huzursuzluğu, yoksulluğa yol açar, bu da otoriteyi sarsar. Buna meydan vermemek için adil olmak gerekmektedir. İşte belki de bu yüzden siyasetnamelerin ağırlıklı olarak işledikleri konu adalet olmuştur.⁶

⁵ Agah Sırrı Levend, *a. g. m.*, s. 171.

⁶ Kemal Çiçek, "Siyasetname Kültürümüze Göre Siyasetteki Yozlaşma ve İdeal Siyaset", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 416-417.

Kutadgu Bilig'de olduğu gibi *Enîsü'l-celîs*'te de hükümdarın asıl görevinin adalet ve halka iyi muamele etmek olduğu vurgulanmıştır. Adaletin öneminden dolayı *Kutadgu Bilig*'de hükümdar adalet ile sembolize edilmiştir. Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'sinde de hükümdarın en önemli görevlerinden birisi de adalet ile halkın huzurunu sağlamaktır.⁷

Sosyal hayat ve insanî durumların söz konusu olduğu her çeşit eser edebiyatın ilgi alanı içerisinde. Edebiyat bir milletin yazıya geçirilmiş olan tüm kültürel ürünleriyle ilgilenir. Kültürel nitelikteki bütün yazılı eserleri kapsamına alır. Buna göre siyasetnameler de doğrudan edebiyatımızın içerisinde. İslâmiyetin kabulünden sonra gelişen edebiyatımızda bir eser için dinî, ahlâkî, tasavvufî gibi nitelermelerden birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dolayısıyla edebî sahada gelişen türleri de kesin olarak birbirinden ayırmak güçtür. Özellikle ahlâkî konular nasihatname/pendname türü eserlerle iç içe girmiş durumdadır. Bunun gibi siyasetname olarak nitelendireceğimiz bir eserde dinî ve ahlâkî öğütlerin ağırlıklı olarak yer aldığını görmekteyiz. Siyasetnamelerde konuları daha zevkli, daha kolay okunur hale getirmek için çeşitli hikâyelere, ünlü kişilerden sözlere de yer verilmiştir. Metnini yayına hazırladığımız *Enîsü'l-celîs* de içerdiği asıl fikirden dolayı siyasetname olarak nitelendirilecek eserlerden birisidir. Ancak onu ahlâkî ve dinî bilgi ve öğütlerin de yer aldığı bir eser olarak da görebiliriz. Başka bir ifadeyle bu tür eserler siyaset ahlâkını anlatan, sunan, telkin eden eserlerdir.⁸

Enîsü'l-celîs'te ağırlıklı olarak işlenen konuları şu şekilde sıralamak mümkündür: Padişaha verilen çeşitli öğüt ve bilgiler, padişahlara özgü nitelikler, devlet yönetiminde adalet ve önemi, devlet yönetiminde zulüm ve zararları, iyi adla anılan padişahlar, padişaha yapılan uyarılar, istişarenin önemi,

⁷ Nizâmülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. 1-3.

⁸ Siyasetnamelerle ilgili başlıca biyografik çalışmalar için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Muteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, 1332; Agah Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *TDAY Belleten* 1962, Ankara 1963, s. 167-194; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, İstanbul 2001; Orhan M. Çolak, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, İstanbul 2003, s. 339-378; H. Uysal-M. Harmancı, "Osmanlı Çağı Türkçe Siyaset Kitâbiyatı", *Makâlât*, sy. 2, Konya 1999, s.109-130; Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2000, sy. 4-5, s. 68-83; Zâifi, *Gülşen-i Mülûk*, haz. Abdulhakim Koçin, Ankara 2005, s. 18-37.

tebaaya verilen öğütler, muhtesiblik vb. Bu konulara baktığımız zaman siyasetname türü eserlerde işlenen konular olduğunu görüyoruz.

Siyasetnamelerde esas konu devlet yönetimidir. Bu yönetimde güç ve yetki hükümdarlarda olduğu için bu eserlerdeki öğütler hükümdarları hedef alır. Onlarda bulunması gereken nitelikler, devlet yönetiminin esasları ve şartları, devlet görevlilerinin sorumlulukları ve halka nasıl davranmaları gerektiği gibi konular üzerinde durulur. Özellikle bu tür eserlerde hükümdarlara ve yöneticilere ısrarla adil olmaları tavsiye edilir. Onlar seçkin kullardır. Çünkü halkın mutlu olabilmesi için Allah'ın halifesi ve yeryüzündeki gölgesi kabul edilen hükümdarın adil olması gerekmekte veya belki de bu tek çözüm olarak görülmektedir. Allah'ın kendisine verdiği bir emanet kabul edilen halkı gözetmek sultanın en başta gelen görevlerindedir.

Doğu'da en iyi devlet idaresi ve ideal hükümdarın nasıl olması gerektiği hakkında eser yazmak bir gelenektir. Bunlar, nasihatname, siyerü'l-mülûk, siyasetname vb. adlarla anılır. Bu eserlerin kökeni eski Hint, İslâmiyet öncesi İran ve Uygur Türk devletlerine kadar dayanır. Bu gelenek Osmanlı'nın son dönemine kadar Anadolu'da da devam edecektir.

Siyasetname türünün ilk örnekleri İslâm dünyasında İran, Hind ve Yunan'dan yapılan tercümelemlerle başlamıştır. Müslüman Türk dünyasında ise Türklerin belli başlı ilk İslâmî Türk edebiyatı ürünü olan ve 462 (1069-70) yılında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* (devlet yönetme bilgisi), aynı zamanda Türk edebiyatında siyasetname türünün ilk ve en güzel örneğidir. Eser devrin hükümdarına çeşitli bilgiler vermek amacıyla yazıldığı için bir siyasetnamedir. Aynı zamanda hem devlet yönetimine hem halka verdiği öğütler bakımından da bir pendnamedir. Türkçe'den başka Arapça ve Farsça'yı da bildiği anlaşılan Yusuf Has Hacib'in, dinî bilgilerin yanında, Farabî ve İbn Sinâ'nın eserlerini okuduğunu, eski Türk unsurlarından olan burkancılık kültür ve felsefesine de aşina olduğunu gösteren işaretler bulunmaktadır. Türk folklorunu bildiği, devlet teşkilâtına dair bilgileri öğrendiği anlaşılmaktadır. Eserini hükümdara sunduktan sonra kendisi "ulug has hacib" görevine getirilmiştir. Hint ve İran siyaset felsefesinden kısmen etkilendiği belirtilse de Yusuf Has Hacib İslâmiyetin kabulünden sonra Türk siyaset düşüncesini abideleştirmeyi başarmıştır. O eserinde ahlâk ve devlet idaresiyle

İlgili fikirlerini hükümdara, halka ve gelecek nesillere aktarmayı hedeflemiş, hükümdarda ve diğer devlet görevlilerinde bulunması gereken fizikî ve ahlâkî nitelikleri ortaya koymuştur. Eserde bütün bunların yanında Odgurmuş'ın bir kâmil insan tipi olarak önemli bir yere sahip olduğu görülür.⁹

Kutadgu Bilig'den sonra Selçuklular döneminde yazılmış olan eserlerden birisi de Nizamülmülk'ün (ö. 1092) *Siyâsetnâme*'sidir. Bu yalnızca ideal hükümdarı anlatan teorik bilgilerden oluşmaz. Aynı zamanda Selçuklu devletinin yapısı hakkında önemli bilgilerin yanında daha önceki devletlerle karşılaştırmasını da yapar. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin idarî, hukukî ve toplumsal yapısını anlatır. Bu devletlere hakim olan inançlar, dinî, fikrî cereyanlar, saray ve halkın durumu, bunların birbirleriyle ilişkileri gibi birçok konuda bilgiler verir.¹⁰ Nizamülmülk Türk ve İran devlet anlayışını İslâmî gelenek ve kurallarla uzlaştırmaya çalışır.¹¹ Aynı yüzyılda, Farsça kaleme alınmış olan bu *Siyâsetname* yine Türk devletiyle ilgili olduğu için Türk kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla bu tür eserlerin ikincisi olarak kabul edebiliriz. Selçuklu Sultanı Melikşah, devlet yönetimiyle ilgili önceki hükümdarların neler yaptığını, kendi zamanında iyi gitmeyen şeylerin neler olduğunu Nizamülmülk'ten öğrenmek istemiş, bunun üzerine o da *Siyâsetnâme*'sini kaleme almıştır. Melikşah bu eseri kendisine kılavuz edinmiştir.

Selçuklular döneminde Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinin dışında aynı türde başka eserler de yazılmıştır. Bunlardan biri Gazzalî (ö. 505/1111)'nin Farsça olarak yazdığı ve Büyük Selçuklu hükümdarlarından Muhammed Tapar'a ithaf ettiği *Nasihatü'l-mülük'dür*.¹² 1106-1111 yılları arasında yazılan

⁹ *Kutadgu Bilig I: Metin*, haz. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1979, s. XIX-XXVIII; Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 259-271; eserde yabancı tesirler meselesinin farklı bir değerlendirmesi için ayrıca bk. İ. Kafesoğlu, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 1980, s. 35-48.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1954, XI, s. 231-232.

¹¹ Mahmut Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, dizi 3, sy. 1, İstanbul 1989, s. 255.

¹² Eserin o zamanlar Horasan meliki bulunan Sencer'e hitaben yazıldığı da bazı kaynaklarda yer almaktadır.

eserde hükümdarın adaletle hükmetmesi, zulümden kaçınması başta olmak üzere, halkın ihtiyaçları için çalışması, iyilikleri teşvik edip kötülükleri engellemesi, bilginlere danışması, vezirlik, kâtiplik, yöneticilerin cömertliği, hikmet, akıl, aile gibi siyasetname ile ilgili eserlerde işlenen temel konular üzerinde durulmuştur.¹³

Selçuklular döneminde yazılmış başka siyasetnameler de vardır. Bunlardan biri Anadolu'ya Kuzey İran'dan gelmiş olan Türk asıllı Ahmed b. Sa'd b. Mehdi b. Abdissamed el-Osmâni ez-Zencâni tarafından kaleme alınmış olan *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-fedâilü's-seniyye* (yazılışı: 1228), diğeri de Nizâmeddin Yahya b. Said b. Ahmed'in *Kitâb-ı Hadâiku's-siyer fi âdâbi'l-mülûk*'üdür. Her iki eser de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat'a sunulmuştur. Zencâni'nin *Letâifü'l-Alâiyye*'sini sultana ve devlet yönetiminde görev almış kişilere, siyasî ve ahlâkî öğütlerde bulunmak için kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eserde diğer siyasetnamelerde olduğu gibi adalet, zulüm, güzel ahlâk vb. konularda bilgiler verilmektedir. Arapça olan eser yakın zamanda Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır.¹⁴ Nizâmeddin Yahya da Farsça yazdığı *Kitâb-ı Hadâiku's-siyer*'de adalet, zulüm, cezayı geciktirme, afta acele etme, cezalandırmayı erteleme, sabır, müşavere gibi benzer konuları ele almıştır.¹⁵

Ünlü mutasavvıflardan Necmeddin-i Dâye (ö. 1256), Farsça olarak kaleme aldığı *Mermûzât-ı Esedi der Mezmûrât-ı Dâvûdi* (yazılışı: 1224) adlı eserini Selçuklular devrinde Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirlerinin bulunduğu bölgeyi idaresinde bulunduran ve bir Türk hanedanı olan Mengüçöklüler (XI-XIII. yüzyıl)'den Alaeddin Davud Şah'a ithaf etmiştir. Eserde insanın ve evrenin yaratılışı, hikmet, marifet, sultanların halkı gözetmesi, meliklere öğütler, geçmiş hükümdarlar, zalime uyarı, zulmün kötülüğü gibi konular ele alınmıştır. Bir siyasetnamede işlenen konuların ağırlıklı olarak işlendiği eser Hermann Landolt'un İngilizce bir girişle birlikte Muhammed

¹³ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Nasîhatü'l-mülûk*, nşr. Celaleddin Hümayî, Tahran 1367.

¹⁴ *Sultana Öğütler: Alâeddin Keykubat'a Sunulan SİYASETNAME*, haz. H. Hüseyin Adaloğlu, İstanbul 2005.

¹⁵ Ayla Demiroğlu, "Anadolu Seçukluları Devrine Ait Bir Siyasetname", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 12, İstanbul 1982, s. 621-626.

Rıza Şefî tarafından yayımlanmıştır.¹⁶ Necmeddin-i Dâye, Türk edebiyatında daha çok *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* adlı mensur tasavvufî eseriyle tanınmıştır. Bir mukaddime ve beş bölümden meydana gelen eserin son bölümü, yönetici ve halkın, vezirler, kâtipler, naipeler, bilginler, kadılar ve toplumdaki çeşitli meslek erbabı kişilerin görev ve sorumluluklarıyla ilgilidir.¹⁷ Bu bölümde siyasetnamelerde anlatılan konular yer almaktadır. *Mezmûrât-ı Esedî* bir bakıma *Mirsâdü'l-ibâd*'ın özetlenmiş, yeni bir versiyonu gibidir. *Mirsâdü'l-ibâd* da *Enîsü'l-celis* gibi II. Murad döneminde Türkçe'ye kazandırılmış olan eserlerdendir. *İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd* adıyla Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından 1422 yılında Türkçe'ye çevrilerek II. Murad'a ithaf edilmiştir.¹⁸ Eser *Muradnâme* adıyla da bilinmektedir.

XV. yüzyılda Latince olarak yazılan ve muhtemelen XVI. yüzyılda saray tercümanı Murat Bey'e tercüme ettirildiği anlaşılan bir diğer eser de II. Murad'ın oğlu Fatih'e verdiği öğütlerden oluşan *Nasihat-ı Sultan Murad (Der Medh-i Pîri)*'dir. Nasihatname türünde yazılan bu kitapta ağırlıklı olarak, yaşlılığın ve yaşlıların gençlikten ve gençlerden farklılıkları, üstünlükleri ele alınmaktadır. Sorulu cevaplı diyaloglardan oluşan eserde siyasetnamelerde yer alan konulara da yer verildiği görülmektedir. Eserin yazarı, çevireni ve müstensihî ile ilgili kesin bilgi yoktur. Esere bir dibace yazdığı anlaşılan Marino di Cavalli'nin anlattıklarına göre dedesi Andrea Coscola İstanbul'a elçilik için gönderilmiş ve bir süre Osmanlı Devleti'nde görev yapmıştır. A. Coscola ölünce Marino di Cavalli dedesinin kitapları arasında Frenk dilince yazılmış bu eseri bulmuş, saray tercümanı Murat Bey'e çevirterek muhtemelen Kanunî'ye sunmuş olmalıdır.¹⁹

İlk Türkçe tercümelerine XIV. yüzyılda rastladığımız *Kabusnâme* ve *Kelile ve Dimne* nasihatname türünde yazılmış olup ahlâkî yön ağırlık kazandı

¹⁶ Necmeddin Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed Râzî, *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvidî*, Tahran 1352.

¹⁷ bk. Necmeddin Ebû Bekir b. Şâhâver b. Enûşîrvân Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, nşr. Muhammed Emin Riyâhî, Tahran 1352, s. 411-548.

¹⁸ Amil Çelebioğlu, *Türk Mesnevî Edebiyatı (15. yy.'a kadar)*, İstanbul 1999, s. 149-150.

¹⁹ Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3295; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 407; ayrıca *Yaşlılığın Övgü: Der-i Medh-i Pîri*, haz. Mehmet Aydın, Ankara 2007.

için "genel ahlâk kitapları" arasında yer almaktadır.²⁰ Türkçe'ye ilk çevirisi XIV. yüzyılın ilk yarısında yapılan *Kabusnâme*'nin, bugüne kadar altı farklı çevirisi yapılmıştır. Bunların içinde Türk edebiyatında en ünlüsü Mercimek Ahmed'in II. Murad adına 1432'de yaptığı tercümedir. Bundan beş yıl önce ise Bedr-i Dilşâd *Kabusnâme*'yi manzum olarak *Muradnâme* adıyla tercüme ederek yine II. Murad'a sunmuştur. Bu eserde de hükümdarlığın vasıfları, vezirlik, padişahın hizmetinde bulunan görevliler, nedimlik, subaşılık, savaş, ceza-af, hazine, kâtiplik gibi doğrudan devlet idaresiyle ilgili bölümler bulundurduğu için siyasetname olarak da kabul edilmektedir.²¹

Kelile Dimne'nin Anadolu sahasındaki ilk çevirilerinden biri XIV. yüzyılda Kul Mesud tarafından Nasrullah'ın Farsça tercümesine dayanılarak Aydınogulları'ndan Umur Bey'in (ö. 1348) isteği üzerine yapılmıştır.²² Nasrullah'ın Anadolu sahasında bir diğer tercümesi de XVI. yüzyılda yapılmış olup mütercimi bilinmemektedir.²³ Ayrıca başı ve sonu eksik olduğu için hangi dilden tercüme edildiği kesin bilinmese de *Kelile ve Dimne*'nin Arapça çevirisine dayanılarak yapılmış başka bir tercümesinin dışında yine XVI. yüzyılda Ali b. Salih (ö. 1543) tarafından Türkçe'ye çevrilen *Humayunnâme* adlı bir *Kelile ve Dimne* çevirisi daha bulunmaktadır. Bu çeviri ise Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin (ö. 1505), *Envâr-ı Süheylî*'si esas alınarak yapılmıştır. *Kelile ve Dimne* hükümdara ve devlet yöneticilerine gerekli olan bilgileri vermesi dolayısıyla bir siyasetname olarak da nitelendirilmiştir.²⁴

Anadolu Türkçesi ile Türkçe olarak yazılmış olan ilk siyasetname Seyhoğlu Mustafa'nın *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ* (yazılışı: 1401) adlı eseridir. Yazar Germiyan ve Osmanlı saraylarında bulunmuştur. Adı geçen eseri

²⁰ Ağah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDK Belleten* 1963, Ankara 1964, s. 107-108.

²¹ Âmil Çelebioğlu, "Kabus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dâir", *Türk Kültürü*, XVI/192 (Ankara 1978), s. 15-24; Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Muradnâmesi*, I-II İstanbul 1997; Bursalı Mehmed Tahir, Mercimek Ahmed'in *Kabusnâme* çevirisine siyasetnameler arasında yer vermiştir (*Siyâsete Mütâallik Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul 1332, s. 9, nr. 35).

²² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 305.

²³ C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", *IA*, İstanbul 1977, VI, 555.

²⁴ Zehra Toska, "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XV, Harvard 1991, s. 355-380.

Osmanlı sarayında bulunan Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme almıştır. Eserde idareci sınıf ele alınmıştır. İlk iki bölümde padişah ve beglere, üçüncüsünde vezir, kalem ehli ve naiplere, dördüncüsünde ise müftü, kadı ve vaiz gibi bilginler sınıfına, kendi görevleri doğrultusunda yapmaları gereken işleri bildirerek onlara çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. Padişaha adaletten ayrılmaması, halkı gözetmesi, düzenli ordu bulundurması, bilginlere gereken değeri vermesi gibi öğütler verirken, vezirliğin önemini vurgulayarak, doğruluk, yücelik, sebat gibi niteliklerin bunlarda bulunması gerektiğini belirtir. Şeyhoğlu padişahlığın adaletle ikiz kardeş olduğunu ve gövdede gönül gibi olduğunu, o doğru olursa insanların doğruluk içerisinde, eğri olursa onların fesat içerisinde olacağını söylemektedir.²⁵

Müstakil olarak siyasetname türünde Anadolu sahasında telifi bir tercüme olan Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-küberâ*'sından sonra ikinci olarak yazılan Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankarî'nin *Enîsü'l-celis* adlı eseri gelmektedir.

Enîsü'l-celis ve mütercimi Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankarî hakkında kaynaklarda çok sınırlı bilgi bulunmaktaydı. Z. Fahri Fındıkoğlu, bir makalesinde, eserin Berlin nüshasından söz etmiş, onun "yarı tercüme yarı telif bir eser olduğunu, dinî neviden bir ahlâkî siyaseti, dinî esasa dayanan bir içtimai adalet fikrini devrin hükümdarına telkin ettiğini" belirtmiştir²⁶. A. Sırrı Levend²⁷ ise Fındıkoğlu'nu kaynakça göstererek *Enîsü'l-celis*'in yalnızca adını ve mütercimini haber vermiştir. Muhtevası hakkında fazla bilgi bulunmayan *Enîsü'l-celis*'in biri özel kütüphanemizde²⁸, diğeri Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde (nr. 256) olmak iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüsha esas alınarak eserin tenkitli metni tarafımızdan yayımlanacaktır.

²⁵ Kemal Yavuz, "XV. Asra Girenken Devletin İdareci Sınıfı Üzerine Görüşler", *Millî Kültür*, sy. 49, Ankara 1985, s. 9-13; a.mlf., *Şeyhoğlu Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ*, Ankara 1991.

²⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde İçtimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp", *İç. yıl 1*, sy. 3-4, İstanbul 1934, s. 167.

²⁷ A. Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *TDAY Belleten 1962*, Ankara 1963, s. 185.

²⁸ Bu nüshanın bize ulaşmasını sağlayan Necdet İşli'ye teşekkürü bir borç biliyorum.

ABSTRACT

**THE PLACE OF WRITTEN SİYASETNAME IN TURKISH
CULTURE UP TO XVth CENTURY AND ENİSÜ'L-CELİS**

Politics books that called *siyaset-namah* are occupied an important place within the history of the Turkish culture. In general, those books are classified as advisory and guidance works. Various kinds of politics books, which written in Arabic, Persian and Turkish languages during the Turkish states established after the acceptance of Islam. The book titled *Enisü'l-celis* is written during the reign of Sultan Murat II, that the Ottoman State was already completed its establishment period therefore the unity and sovereignty in the politics were secured while science and cultural life were also developing within this period too. The said work is the second book, which created after the *Kenzü'l-küberâ* written by Şeyhoğlu Mustafa in the Ottoman field. The main purpose of this book is to suggest the thought of "social equity" to the Sultan of that period. Therefore the qualities, which belonged to the Sultan, were expressed and a number of advices are given to the Sultan and other official staff employed in the Palace and public including necessary warnings.

Key Words: Turk, politics book (*siyaset-namah*), equity, state, culture

